

## Wskazówki do wykonania pracy zaliczeniowej: „Analiza dokumentacyjno-logiczna wybranego utworu naukowego”

**§1. Co to jest analiza dokumentacyjna.** *Dokument* jest to utrwalony na jakimś nośniku **przekaz informacji** (słowny, obrazowy, dźwiękowy etc).

Nie jest dokumentem wypowiedź ustna, gdy nie jest utrwalona w nośniku. Nośnik może być papierowy, elektroniczny etc. Przez *przekaz*, inaczej *komunikat*, rozumiemy coś, co jest wytworzone świadomie przez jakiegoś nadawcę w celu przekazania informacji orz mające odbiorcę, przynajmniej potencjalnego. Odbiorcą może być również sam nadawcą (robiący sobie notatkę dla pamięci, piszący pamiętnik itp). Nie są przekazami wytwory ludzkie, np. te znajdowane przez archeologów, które wprawdzie dają jakieś informacje o wytwórcy, ale nie są zamierzone jako nośniki informacji. Z tego względu nie jest też komunikatem napis uformowany przypadkowo na piasku. Do przypadków wątpliwych, których przynależność do zakresu pojęcia dokumentu nie jest pewna, należą niektóre dzieła sztuki; nie budzi tych wątpliwości np. portret, na ile jest zamierzony jako informacja o czymś wyglądzie (podobnie jak fotografia do paszportu), ale nie każde dzieło sztuki ma taką funkcję.

*Tekst* jest to **dokument** pisany w jakimś alfabecie.

*Utwór pisarski* (dalej, w skrócie, *utwór*) jest to **tekst** stanowiący według intencji nadawcy zamkniętą całość. Istnieją różne klasy czyli kategorie utworów, jak poetyckie, naukowe, administracyjne (np. ustawy, przepisy, zarządzenia, plany, sprawozdania) etc. W obrębie klas wyróżnia się podklasy zwane gatunkami, np. sonet jako gatunek poetycki.

*Utwór naukowy* jest to **utwór pisarski**, który przekazuje (komunikuje) uzyskane samodzielnie przez autora rozwiązanie jakiegoś problemu należącego do określonej dyscypliny naukowej.

UWAGA METODOLOGICZNA. Powyższy ciąg definicji ilustruje sposób budowania definicji klasycznych. Wyróżniony kursywą termin definiowany (definiendum) ma zakres (tj. zbiór desygnatów) zawarty w zakresie pewnego terminu nadrzędnego (tradycyjnie zwanego rodzajowym). Termin ten wchodzi w skład następującego po „jest to” zwrotu definiującego (definiens) który wyróżnia się tu pogrubieniem. Resztę definiensa stanowi opis cechy różnicującej czyli takiej, która wyróżnia zakres definiendum spośród wszystkich elementów zbioru nadrzędnego (stanowiącego, przypomnijmy, zakres nazwy wyróżnionej pogrubieniem).

Powyższy układ definicji wprowadza następujące uporządkowanie według relacji zawierania się (w sensie bycia częścią właściwą) między zbiorami:

utwory naukowe  $\subset$  utwory pisarskie  $\subset$  teksty  $\subset$  dokumenty.

W klasie utworów naukowych wyróżniamy podklasy, zwane dalej *gatunkami* (pisarstwa naukowego), jak: artykuł naukowy, artykuł popularno-naukowy, rozprawa, monografia, słownik, encyklopedia, recenzja etc. Nie zawsze zakresy tych pojęć są dostatecznie odgraniczone. Trudno więc o dokładne definicje, nie jest to jednak większa przeszkoda w rozpoznawaniu gatunków, gdyż w konkretnych przypadkach pomaga znajomość praktyki akademickiej.

*Analiza dokumentacyjna* jest to **opis utworu naukowego** podający jego przynależność do jednego z gatunków pisarstwa naukowego oraz charakterystykę składających się na jego treść elementów i zachodzących między nimi relacji. Sens tej definicji wyjaśnia się przez omówienie (w §2) środków stosowanych w analizie dokumentacyjnej utworu, której odmianą jest analiza dokumentacyjno-logiczna.

**§2. Środki analizy dokumentacyjno-logicznej stosowanej do utworów naukowych.** Pojęciem *analizy logicznej* obejmuje się tu zarówno analizę dokonywaną środkami logiki formalnej, którą stosujemy do oceny poprawności rozumowań, jak i charakterystyki metodologiczne utworu naukowego, o których mowa dalej. *Analiza dokumentacyjno-logiczna*, skr. ADL, jest to analiza dokumentacyjna pogłębiona przez charakterystykę i oceną logiczną. Jest to połączenie, które ma owocne zastosowania np. w recenzowaniu utworów naukowych; na poziomie zaś studiów jest ważnym krokiem w opanowywaniu podstawowego (jak przy licencjatach i magisteriach) warsztatu pracy naukowej.

Zacznijmy od określenia analizy dokumentacyjnej. Nazywamy tak zarówno proces analizowania jak i jego wynik będący opisem jakiegoś dokumentu. Standardowo na opis taki składają się następujące elementy:

- dane edytorskie
- spis treści
- streszczenie
- lista pozycji bibliograficznych
- lista symboli specjalnych (jeśli występują w danym dokumencie)
- skorowidz (indeks) rzeczowy czyli tematyczny
- skorowidze (indeksy) imion własnych (nazwiska, nazwy geograficzne)
- lista słów kluczowych.

Analiza dokumentacyjna staje się dokumentacyjno-logiczną po dołączeniu następującego punktu:

- analiza logiczna utworu.

Pełnienie przez jakiś termin funkcji w danym tekście kluczowej oznacza, że należy on do słownictwa, w szczególności do terminologii specjalistycznej, zwanej też techniczną, która jest potrzebna do postawienia i rozwiązania podjętego problemu.

Analiza logiczna utworu naukowego polega na wyodrębnieniu w nim problemu, przesłanek do jego rozwiązania (co obejmuje też definicje terminów kluczowych), udzielonej w konkluzji odpowiedzi, oraz przedstawienia toku argumentacji prowadzącego od przesłanek do ostatecznej konkluzji. Analiza taka daje tym samym pewien opis treści utworu, ale tylko na tyle, na ile wymaga tego charakterystyka metodologiczna, a czyni to nie tylko słowami samego utworu, lecz także za pomocą terminologii metodologicznej zastosowanej przez autora analizy.

**§3. Przykład analizy dokumentacyjno-logicznej.** Rozważanym przykładem jest wymieniony niżej artykuł. Oto kolejne punkty dokumentacji.

#### DANE EDYTORSKIE

Autor: Witold Marciszewski

Tytuł: „Zanikanie mitu społecznego w miarę obalania przez kontrprzykłady kolejnych hipotez ratunkowych”

Gatunek utworu: artykuł naukowy

Dyscyplina akademicka: metodologia nauk

Adresaci: osoby zainteresowane metodologią nauk, naukami społecznymi, historią, polityką, ekonomią.

Miejsce publikacji: [www.calculemu.org/lect/10metod/02-mit.tex](http://www.calculemu.org/lect/10metod/02-mit.tex)

Format i objętość: PDF, 70 Kb

#### SPIS TREŚCI

### 1. O badaniu mitów z metodologicznego punktu widzenia

§1.1. Mity oraz im podobne wierzenia społeczne: przesady i stereotypy

§1.2. Właściwości mitu społecznego

§1.3. Dalsze rozważania o właściwościach mitu: metodologiczny problem wartościowań

§1.4. Sposób prowadzenia studium przykładu

### 2. Dwa przykłady z najnowszej historii polityczno-gospodarczej

§2.1. Pierwsze Studium przykładu: marksowski mit konieczności historycznej

§2.2. Drugie studium przykładu: socjalistyczna utopia centralnego planowania gospodarczego

### 3. O metodzie kontrprzykładu

§3.1. Rola analizy logicznej

§3.2. Rola wiedzy faktualnej

#### STRESZCZENIE

Jest to artykuł z metodologii nauk społecznych, należących do nauk empirycznych. Nauki te rozwijają się one przez wysuwanie hipotetycznych uogólnień, których zadaniem jest wyjaśnianie i przewidywanie faktów. Postawiona hipoteza powinna być następnie sprawdzana co do jej zgodności z danymi w obserwacjach faktami doświadczenia; jeśli znajdzie się fakt zaprzeczający danej hipotezie, stanowi on kontrprzykład prowadzący do jej odrzucenia. Hipoteza, dla której nie udaje się znaleźć kontrprzykładów mimo podejmowanych poważnych prób, zostaje w danym stanie nauki zaakceptowana. W celu trafnego rozpoznawania obiektów, których dotyczy hipoteza, stosuje się definicje, które wiążą występujące w niej pojęcia z obserwacją faktów; definicje te nazywają się operacyjnymi.

W naukach społecznych bywa, że pojęciom występującym w jakiejś hipotezie brakuje definicji operacyjnych, które pozwoliłyby rozpoznawać z należytą dokładnością dokładnie zjawiska będące jej przedmiotem. Pozwala to na różne jej interpretacje, a w tym takie, które by ją zabezpieczyły przed sprzecznością z doświadczeniem; są to założenia wprowadzane jedynie w celu obrony danej hipotezy czy teorii, nazywane z tego względu hipotezami ratunkowymi. W miarę jednak jak dołączane kolejno hipotezy ratunkowe spotykają się z kolejnymi kontrprzykładami, możliwości obrony danej hipotezy stopniowo się wyczerpują i ostatecznie ulega ona odrzuceniu.

Bywają teorie społeczne w szczególnie sposób oderwane od rzeczywistości z powodu braku wyposażenia w dokładne definicje operacyjne. Pod tym względem są podobne do mitów, które uciekają się do wyjaśniania zjawisk za pomocą pojęć i hipotez wysoce oderwanych od doświadczenia, czyli fantastycznych. Ich fantastyczność ujawnia się wtedy, gdy pojawiają się silne i liczne kontrprzykłady.

Aby wyraziście przedstawić, na czym polega wartościowe poznawczo postępowanie badawcze w naukach społecznych, pomocne jest ukazać je na przykładach postępowania kontrastowo odmiennego, podobnego spekulacjom mitologicznym. Takiego studium przykładu w odniesieniu do mitów społecznych dostarcza niniejszy tekst.

W pierwszym rozdziale, żeby dokładniej ukazać naturę mitu, czyni się to przez porównanie z przesądami oraz poglądami z gatunku stereotypów społecznych. Następnie analizuje się charakterystyczne cechy mitów społecznych, w szczególności ich silne zaangażowanie aksjologiczne w wartości wyznawane przez pewną społeczność, co czyni je mało wrażliwymi na świadectwa doświadczenia.

Rozdział drugi zawiera dwa studia przypadku, każde dotyczące pewnej tezy filozofii marksistowskiej. Jedna jest określona jako mit konieczności historycznej, podobny do całej rodziny mitów milenarystycznych, a druga jako utopia centralnego planowania gospodarczego. Przywołując dane historyczne, śledzi się w artykule, jak w miarę upływu czasu pojawiały się fakty przeczące tak jednej jak i drugiej tezie. Jak ich obrońcy próbowali dopasować swe tezy do rzeczywistości przez wysuwane ad hoc nowe interpretacje o charakterze hipotez ratunkowych, by zapobiec sprzecznościom z faktami. I jak te próby kolejno upadały, aż do wyczerpania się szans na nowe hipotezy i ostatecznego poniesienia teorii przez ogół jej dotychczasowych zwolenników.

W rozdziale trzecim, korzystając z opowiedzianej w drugim historii, analizuje się w dwóch aspektach postępowanie prowadzące do obalenia tezy drogą kontrprzykładu. Po pierwsze, potrzebna jest do tego celu analiza logiczna, która wykrywa niejasność występujących w danej teorii pojęć i zaradza jej przez definicje operacyjne, które na tyle precyzują sens tezy, że dobrze wiadomo, z jakimi faktami nie da się ona pogodzić. W tym punkcie znajduje zastosowanie reguła logiczna pozwalające ze zdań o faktach wyprowadzić zaprzeczenie analizowanej teorii. Równie niezbędna jak analiza logiczna jest wiarogodna wiedza o faktach, z której się czerpie kontrprzykłady. Im ona jest większa, tym większa jest szansa na prawidłową ocenę rozważanej teorii.

#### LISTA SŁÓW KLUCZOWYCH

mit

- społeczny
- kosmogoniczny
- metafizyczny

przesąd  
stereotyp

nauka empiryczna  
nauka społeczna  
hipoteza uogólniająca  
hipoteza ratunkowa  
teoria empiryczna  
obalenie  
kontrprzykład  
fakt doświadczalny  
obserwacja  
definicja operacyjna  
wyjaśnianie  
przewidywanie

wartościowanie = ocena  
studium przypadku  
analiza logiczna  
wiedza fakualna

#### LISTA SŁÓW KLUCZOWYCH ZREDUKOWANA DO POŁOWY

wierzenie społeczne  
hipoteza uogólniających  
wyjaśnianie  
przewidywani  
obserwacja  
mit  
definicja operacyjna  
obserwacja  
kontrprzykład  
hipoteza ratunkowa

Zastosowanym tu kryterium redukcji jest to, ile terminów technicznych wystarczy, żeby sporządzić streszczenie, wprawdzie mniej dokładne od podanego wyżej, lecz w najogólniejszym zarysie zdające sprawę z treści zapowiedzianej tytułem tezy i głównego zarysu argumentacji.

## STRESZCZENIE NA PODSTAWIE ZREDUKOWANEJ LISTY SŁÓW KLUCZOWYCH

Istnieją \*wierzenia społeczne funkcjonujące w roli \*hipotez uogólniających, mających \*wyjaśniać i \*przewidywać fakty, ale podobnie jak opowieści mitologiczne nie mają one szans na potwierdzenie się w \*obserwacjach. Nie da się jednak tego wykazać z powodu charakterystycznej dla \*mitu zbyt wielkiej niejasności występujących w tych wierzeniach pojęć. Trzeba więc zastosować \*definicje operacyjne, które uściślają pojęcia danej teorii przez ściślejsze powiązanie ich z \*obserwacją faktów. Jeśli po takim uściśleniu okazuje się, że zaprzeczają danej teorii pochodzące z obserwacji \*kontrprzykłady, to zdarza się, że w obronie teorii jej zwolennicy za pomocą \*hipotez ratunkowych tak zmieniają treść jej pojęć, żeby w tej nowej postaci nie odnosiły się do niej znalezione kontrprzykłady. Gdy zmodyfikowana teoria pozostaje nadal niezgodna z rzeczywistością, znów pojawiają się obalające ją kontrprzykłady, na co reakcją są nowe hipotezy ratunkowe. W miarę jak dołączane kolejno hipotezy ratunkowe spotykają się z kolejnymi kontrprzykładami, możliwości obrony danej hipotezy stopniowo się wyczerpują i ostatecznie ulega ona odrzuceniu. Proces ten ilustruje się w artykule historią dwóch mających znamiona mitu hipotez zawartych w doktrynie marksistowskiej, która w miarę jej wdrażania w realne życie gospodarcze i polityczne doświadczała opisanego tu cyklu kontrprzykładów i hipotez ratunkowych, aż do wyczerpania się możliwości takich hipotez.

## ANALIZA LOGICZNA UTWORU NAUKOWEGO

**1. Problem (zadanie) do rozwiązania:** Opisać zanikanie pewnych wierzeń społecznych, wyjaśnić jego przyczyny i sprawdzić to wyjaśnienie na konkretnych przypadkach.

**2. Odpowiedź na problem w postaci teorii TM** (litera M od inicjału autora). Z przesłanek socjologicznych wynika, że wierzenie W silnie podtrzymywane przez grupę nie zostanie od razu odrzucone w wyniku napotkania kontrprzykładów, lecz zostaną podjęte próby jego obrony przez hipotezy ratunkowe. Są one skuteczne tylko do pewnego czasu. Na dłuższą metę, mitologiczny charakter W zostaje ujawniony przez takie nagromadzenie kontrprzykładów, że wyczerpują się możliwości hipotez ratunkowych, a stąd odrzucenie W okazuje się być postulatem racjonalnego myślenia.

**3. Definicja.** Mit społeczny = wierzenie W, które: (1) jest podzielane przez jakąś grupę społeczną lub znaczną jej część, (2) operuje pojęciami na tyle niejasnymi, że ich desygnaty są trudno rozpoznawalne, oraz (3) w tylu punktach jest niezgodne z rzeczywistością doświadczalną (czyli fałszywe), że w przypadku konfrontacji z faktami, w szczególności przy próbach wcielania w życie jego zaleceń, pojawiają się zaprzeczające mu w sposób oczywisty kontrprzykłady (co daje powód do nazywania W mitem).

**4. Założenie o racjonalności.** Z założenia, że wyznawcy W są racjonalni, a więc kierują się logiką, wynika przewidywanie, że obrona W będzie polegać na próbach uzgodnienia logicznego z faktami nasuwającymi się jako kontrprzykłady. Próby takie są możliwe dzięki niejasności obecnych w W pojęć, które uzyskują pewne sprecyzowanie – w rodzaju definicji operacyjnej – poprzez próby praktycznej realizacji (jak realizowanie marksizmu w ustroju socjalistycznym). Pozostają jednak te pojęcia nadal na tyle niejasne, że w przypadku pojawienia się kontrprzykładów możliwe jest podanie innej interpretacji w roli hipotezy ratunkowej, tj. broniącej W przed obaleniem. Jeśli hipoteza ratunkowa napotka znów na kontrprzykłady, to założenie o racjonalności (wraz z założeniem, że podtrzymywanie W jest w interesie jakiejś grupy) pozwala przewidywać, że zostaną wysunięte nowe hipotezy ratunkowe. A ponieważ nie jest możliwe postępować tak w nieskończoność, społeczność wyznawców W, dzięki posiadanej dozie racjonalności, ostatecznie porzuci W.

**5. Przykłady w roli definicji operacyjnych zapewniających hipotezie sprawdzalność.**

Podając przykłady elementów jakiegoś rzeczywistego procesu podpadającego pod teorię TM, dostarcza się tym samym definicji operacyjnych dla pojęć występujących w tej socjologicznej, lecz wspartej także na przesłankach branych z logiki, teorii. Są to definicje cząstkowe wskazujące na pewien warunek wystarczający, bo taki zawiera się w opisanej przykładowo sytuacji (opis, powiedzmy, policjanta rezygnującego z mandatu w zamian za ileś złotych nadaje się na przykład definiujący cząstkowo i operacyjnie pojęcie korupcji).

W omawianym artykule definiuje się operacyjnie przez przykłady jego pojęcia kluczowe, jak: wierzenie społeczne, kontrprzykład, definicja operacyjna, hipoteza ratunkowa etc. Przykłady są zaczerpnięte z doktryny marksistowskiej dotyczącej państwa, władzy i gospodarki, która była realizowana środkami politycznymi (propaganda, przymus etc). Teoria socjologiczna TM wymaga sama, jak każda teoria empiryczna, testowania drogą rozważania kolejnych możliwych kontrprzykładów, mianowicie takich wierzeń politycznych, religijnych etc., co do których obserwuje się słabnięcie (w sensie siły przekonania czy liczebności wyznawców) w miarę ich konfrontowania się z rzeczywistością empiryczną. Jeśli ten proces nie zachodzi według opisanego w TM schematu, będzie to kontrprzykład obalający tę teorię lub zobowiązujący do ograniczenia zakresu jej stosowalności.

**6. Konkluzja.** Okazuje się, że wykorzystany tu zarówno w roli egzemplifikacji, jak i w roli testu weryfikacyjnego, proces słabnięcia aż do zaniku, doktryny marksistowskiej kontrprzykładem przeciw teorii TM nie jest. Uzyskane przez to wzmocnienie wiarygodności TM stanowi konkluzję artykułu.